

Branko Tošović (ur./Hg.)

ANDRIĆEVO PISMO

ANDRIĆ'S BRIEF

Andrić-Initiative

18

**Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske u Banjaluci
Komisija za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta
Svet knjige Beograd
Aletea Beograd
2025**

Ана Мумовић (Београд)

Уметничко око посматрача и мислеће биће (Слика југословенских и европских градова у Андрићевим писмима)

Од бројних Андрићевих писма у раду анализирамо она у којима даје комплексну слику југословенских градова, посебно Београда и Загреба, и европских градова, јер она бочно осветљавају стваралачки лик писца и критичара. Први утисак показује да су слике градова увезане са унутрашњим осећањима Андрића путописца, често болесног и меланхоличног човека, али одлучног да буде бољи од других.

Рад открива да је у писмима, у концентрованом облику, приказана култура народа или дубљи историјски траг цивилизација и прошлости у којој се налази језгро Андрићеве уметничке приче. Слике градова, грађевина, институција културе, предела или рефлексije о људима, земљама и народима у писмима, у сваком случају, приближавају читаоцу Андрићеву људску и творачку личност и упућују на квалитет стила и неке од битних идеја обрађених уметничких дела.

Пристап. – У проблемском и тематском осветљавању слике Андрићевих писама о југословенским и европским градовима остављамо по страни разматрања питања писма као књижевне врсте (почев од Библије у којој је заступљено, до почетка 20. века, када је 1917. године кодификовано и постало књижевна форма.¹

Констатујемо само неколико чињеница о природи и садржају писма² важних за увод у тему. Писмо је по својој суштини форма која представља комуникацију којом се изражавају мисли, осећања и ставови, описују догађаји или предели или воде филозофске и научне расправе. У његовој основи је д и ј а л о ш к а ф о р м а, без обзира на то да ли је лично или пословно, формално или неформално, и оно увек тражи одговор од онога коме је

¹ Писмо се као књижевни облик налази у Павловим посланицама у Новом завету и афирмише ауторитет божје речи и моћ хришћанске културе. Посланице су упућене ранохришћанским заједницама и представљају најстарије списе. Прво писмо упућено је Солуњанима а остала Римљанима, Крићанима, Галатама, Хебрејима и другима. (в. Мумовић 2024: 209).

² О Андрићевим писмима в. књигу Ivo Andrić: LETTERS, (priredio Želimir Bob Jurčić, 1984)

упућено. И већ то постаје довољан у с л о в да приступимо Андрићевим писмима, при чему имамо на уму да у њима тражимо приватну и творачку личност уметника, односно оно што постаје услов бољег разумевања његове личности и дела уметника који се Нобеловом наградом за књижевност издигао *изнаг* „политичко-историјских оквира времена у којем је живео“ (Павићевић 2013: 226). За нас је примарно интересантан однос према писму као „презентирајућој форми [...] која даје правац и подешава наш доживљај“ и не разликује се много од доживљаја каквог историјског дела, природнонаучног уџбеника или једног романа (Hamburger 1976: 32) као и њиховом значају за разумевање биографије писца и биографије дела. Посматран у 468 писама и дописница у 19. књизи сабраних дела ПИСМА, она су често Андрићева главна или узгредна тема и свакако не егзистирају, како би рекао Гете, као феномен и „последница без разлога, дејство без узрока“ (Hamburger 1976: 33).

Непосредан п о в о д и у в о д у однос према Андрићевим писмима, њиховом приватном и јавном значају пред, како сам каже, *оцледалом будућности* налазимо у његовом есеју ХАЈНЕ У ПИСМИМА (1914), у којем му она служе за стварање портрета великог песника у настојању да уђе у његову *пољуљану личност*, каква је често и Андрићева личност у писмима. Тумачење Хајнеових писама што се *као живине кулици расијају и свијетле духовите реченице* (Андрић 2011³: 153) и сенче *личности његове*, речита по ономе *што не казују* и по ономе како откривају песника *уморног од њочешка* – видећемо, одговара садржају и Андрићевих писама.³ Задржаћемо се само на описима градова у којима је боравио и неке рефлексије из њихових описа које упућују на везу писама као услова разумевања Андрићеве личности и уметничког дела.

Слика Загреба и Хрватске

Наше је становиште да Андрићева писма омогућују да се прати и пишчев критички о д н о с према Загребу и Хрватској. Прва слика је из писма из децембра 1912. године, у време када се изјашњавао као хрватски писац⁴, и личи на скицу за малу уметничку студију друштвене средине и националне заједнице какве ће у сложенијој форми обликовати у приповеткама и романима:

Ко зна је ли Хрватска најмизернија земља у Европи, али ја знам, да је Загреб најбедније место у Хрватској, јер ми, мрки и озбиљни синови с Јуџа, не можемо да нађемо смисла овом црвочном и алкохолчном граду, где масна јела

³ *Константин* ња боли глава и свако друго писмо завршава главобољом (Андрић 2011³: 155), открива Андрић оно што ми налазимо у његовим писмима.

⁴ Андрић је казао да је: *Хрват њо роду*, али да друго питање колико је *писац „хрватски“* и о томе није хтео да говори тврдећи да није *зван да ња решавам* (Палавестра 1992: 163).

усјављују дух и где вино очи вара. Овде се за јодину гана постојаје животиња, бесџија заграбиенсис, а за двије шпун. Ово моје кристокиндлско (божично расјоложење, не има се шумачији „онамо“ да сам љуш јер сам љадан, о не! и након шри пара крањских кобасица и хрвајској вина ја остјајем истој мишљења (Андрић 2011: 30).

Имајући на уму чињеницу да пише епистоларну прозу у којој жели да се *прошумаче друштвени конфликт*, из Вишеграда, два и по месеца касније, Дурбешаћу ће дати слику односа међу хрватским писцима и написати следећу оцену о Загребу. У писму понавља мисао о *н е с р е ћ н о м, а л к о х о л и ч н о м и ц р в о т о ч н о м г р а д у*:

Загребачке импресије се у мени тек срећују. И да сам нешто хитар, ко т. Вл. Черина – и с њим сам дошао у конфликт – ја бих написао књију. Интересантан је тај, несрећни, алкохолчни и црвоточни траг, интересантни су људи његови, а све је скупа жалосно. Ујознао сам њихове боље људе: сва је Croatiia једна трагедија, нема, нејожељна и тим страшнија. Пазио сам се и са А. Г. Мајошем и пар љуца дебатовасмо. Он је једини – од мени ојречних – с којим не дођох у сукоб и пред ким се не афирмирах у својој тежини и ојорости. Није да би моја дијалектика кайшулирала пред њим, не, него она просто стоји [...]. Смешно је несрећу сажалевајти, али се поштовања пред њом мора имати. И ја (Г. М.) поштујем, јер је несрећан, и још више, јер не зна да је несрећан. – То је узред мало о Г. М., а помисли колико би се дало о целом Загребу (Андрић 2011: 38–39).

Загреб је, дакле, перманентна тема многих писама и присутан је као апсолутно негативно осећање и Андрићево искуство које се једначи са болешћу. *Скорих дана*, пише Боривоју Јевтићу (1894–1959), политичком борцу и новинару, *одлазим одавде, и ако још не знам куда, на ојоравак од болести и Загреба* (Андрић 2011: 163). Тему проширује саопштавајући свој будући принцип:

*Као и моји другови узео сам принцип: радији свој посао и не обазирајти се ни десно ни лијево. Ја своју дужност у Југославији видим у томе **да ћуштим и да тако бар за један глас умањим као и дреку свих око себе** (подвукла А. М.) – Андрић 2011: 163.*

У цитираним мислима препознајемо једну од централних идеја Андрића мислиоца потом саопштену у уметности – идеју у *ћушању је сиурности* из приче *Мост на Жепи*, штампане 1926. године, седам година касније, чији су главни јунаци везир Јусуф, пореклом из Босне, и неимар моста из Италије. Тог принципа се чврсто држао. Овде се могу довести у везу уметничка и епистоларна проза и биографија писаца, из чијег бола настају уметност и биографија дела. Иначе, трагичну судбину уметника Андрић је видео и међу живим песницима и тако је, уз слику друштвених конфликта међу њима, унео поново и њихове појединачне судбине:

Сви наши умјетници живе или тешко или недостојно, или и једно и друго. Ујевих је у незјеровашној зауштености, на јодсмјех трађана (Андрић 2011: 281).

Међутим, после уједињења Срба Хрвата и Словенаца, када је ђаво почео да разара његове младалачке идеје и заносе, Андрић, показују нека писма, неће ћутати. И то је повод да се речником писца и гневног грађанина, без икакве дипломатске обзирности, осврне на политичку кризу у земљи што се наставља и у *Ђрољеће које ђодсећа на Босну* 1923. године. Епистоларна проза ипак сада открива разочарење, бес и приврженост југословенској идеји:

Али што ме још узнемирује то су ђрилике у земљи. Јуђословенска криза је близу врхунца; све што је зла и неваљала диљло се и узаврело. Покашќад не моју да издржим; банућу једном у сав тај хаос и бацити се свом шежином као 1912. Уједињење ваља ђровести ђоново, оно ђрво је, бар за Зајреб (подвукла А. М.), било ђрејевшино, а ђлашћемо ја или ми или тај Радић⁵ и фукара која је око њега као руља сеоских ђаса око слијейца (Андрић 2011: 290).

У писму се, дакле, пред нама појављује будући ангажовани друштвени делатник и амбасадор и мислилац из уметничког дела који ће се формирати управо у том раду и путовањима по градовима и земљама које именује у писмима. У том контексту разуме се и Андрићева белешка, откуцана на машини, настала поводом именовања Алојзија Степинца за кардинала. Као прави мученик за слободу, снажног разума, чистог укуса и са тананим осећањем за меру мисли и као апостол у борби против тираније, и то не први пут, писац испољава чин самољубивог порицања. Као човек посвећен и јавном животу, указује на неваљалство једног доба и неслогу међу југословенским народима. У том хаосу себе позиционира у светлу хуманизма новог социјалистичког југословенског др у ш т в а:

Мене нимало не изненађују изрази ођорчења који долазе из разних крућова и са разних сћрана наше земље, ђоводом наименовања бившеј зајребачкој надбискупја за кардинала. Јер тај јест ђе, ђприродно, морао ђозледити многе ране. И раније, а нарочито у шешком времену између 1941. и 1945. ђодине, чињени су у нашој земљи у име вере и ђод ђлашћом вере, а у инћересу шћудјина завојевача, браћоубилачки злочини. Та је чињеница и сувише добро ђознања и у нашој земљи и изван ње. Тим злочинима виша катћоличка хијерархија не само да се није огућрла нећо их је добрим делом и сама сћроводила или ђомаћала. И нема шћих софизама ни шћаквих звучних шћишћула којима би се шћи злочини моћли сакрити и зашћашћати. Наши народи су их осудили, осућује их цео најредни свети, а ишћорија ће шћу осуду ђошћврдити. А што је главно, народи нове Јуђославије, здружени у моћну, мирољубиву радну и борбену заједницу, решени су да ођ шћаквих заблуда и злочина бране себе и своје ђошћомшћиво. То је наша човечанска

⁵ Стјепан Радић (1871–1928), политичар, публициста и вођа Хрватске сељачке странке који је негирао ваљаност уједињења у Краљевину СХС.

и родољубива дужност и наше право, које нам нико разуман и поштен не може порећи (према: Ђукић Перишић 2012: 381–382)⁶

О Андрићевом односу према Хрватској много говори исказ из 1914. године у којем пише:

Хрваџи биџи и с Хрваџима живјеџи, значи биџи сџрагалник и осуђен на вјеџиџи мрак неразумјевања. Ја сам се јеџиџино џродао џаволу (према: Палавестра 1992: 165).⁷

Он, наставља Палавестра, прихвата *идеју нове Југославије* јер је артикулисала неке од идеала за које се млади Андрић борио. Са новом влашћу склопио је *џакџи о ненаџадању и сарадњи*. Године 1942. написаће Светиславу Стефановићу да *као срџски џриџоведач* не може и не жели да да прилог СКЗ за Антологију српске савремене приповетке. У том опредељењу за српску књижевност и нацију види се и мотив да поводом едиције Матице српске „Српска књижевност у сто књига“ стане на страну оних који су одбили да расправљају „о томе шта су по народности Његош, Марко Миљанов и Стјепан Митров Љубиша“ (Ђукић Перишић 2012: 334).

Касније ће се осврнути на стање у земљи окруженој б р и г а м а⁸, како се говорило у Титово време:

Виџести које видим џо новинама из наше земље, пише из Букурешта узнемирен,

баџају ме чеџио у џрави очај, џако да џонекад осјеџим неодољиву џоџребу за џриџаџељским џласом, ако већ не за уџјехом. Навикао сам да свим биџем узимама учешћа у свему џио се доџађа, сад сам као заџечен у џуђини и моју смо немоћно да се кидам, џледајући зле биљеђе издалека.

Ви који живиџе у земљи, џиџиџе ми, молим Вас, џиџа џо бива с нам и је ли сџање у нас у исџину џако џолиџички очајно и економски слабо, како мени одавде џокаџкад изџледа. Не можеџе џојмиџи мој бол и сџид кад видим како се са свих сџрана безмало кида јеџинсџиво и све џеџове џековине а ми који смо џа сџварали и који смо џрви звани да џа бранимо и развијамо џубимо се џо свијеџу у свакодневној заради и ниџџавилу (Андрић 2011: 343).

Овакву анализу климе у друштву, духа међу југословенским народима и односа који су настали стварањем нове Југославије критички ће осветлити Добрица Ћосић (1921–2014) као писац романсиране историје српског народа

⁶ Текст Андрићеве изјаве о Степинцу објављен је први пут у књизи Жанете Ђукић Перишић, Писац и прича, (2012, 381–382). Штампано је и у *Свескама Задушбине Иве Андрића*, година 34, свеска 32, Београд, август, 2015, 9–10.

⁷ Жељко Пољак ће га назвати хрватомрцем. О томе исцрпно пише један од водећих андрићолога, П. Палавестра у тексту *АНДРИЋЕВА ПИСМА ВОЈИСЛАВУ М. ЈОВАНОВИЋУ И ВОЈИСЛАВУ ГАЋИНОВИЋУ* (в. Палавестра 1992: 161–170).

⁸ Скраћеница се односи на почетна имена држава са којима се граничила СФРЈ.

и критичар и саучесник титоизма. Он показује, полазећи од српског народа, како су изневерене Андрићеве хуманистичке наде и како се потомство уједињених југословенских народа развијало и није било излечено од мржње коју је његов савременик претходно означио:

Код Срба су подстакнути нерад, примитивност, лоповлук, аморалност, неодговорност, разулареност примордијално србовање, агресивност, асоцијалност и сл. Код Хрвата је, уз све то, подстакнуто њихово ретроградно шовинистичко биће, њихов усташпоидна, католичка, антидемократска свест и подсвест.

Код Словенаца су, уз све то, подстакнути њихов егоизам, провинцијалност, малограђанштина, нетрпељивост према свему „јужноме“ и српском.

Код Црногораца су, уз све то, распирени и легализовани болесно себељубље, нерад, ретроградни историцизам, грандоманија, примитивна племенштина и оно што је јединствено у свету – двоструки идентитет: деца по националности нису оно што су им очеви и мајке.

Код Македонаца је, уз сва ова општа ружна својства Југословена, подстакнута и политички легализована њихова рајетинска дволичност, фалсификовани идентитет, сиротињски егоизам, инфериористичка претенциозност и чокалјски менталитет.

То је општа слика југословенског титоизма (Ћосић 2024: 240–241).

Своја осећања и искуства Андрић писмописац излаже у тренуцима када схвата да га *све издаје, осим моје стигаре, добре, босанске стирљивости* и да је свуда зло (Андрић 2011: 294). У другом писму зато тврди да

није вјештина у томе да се човек одбрани од рђавих искуштава, јер је то немоћуће, нешто да се умједне издићи над њих; а то је ојештешко. Тако наш животи и није друго нешто посрпшање од шешкој до немоћуће. А ко може свету искуштава да сујрошсшави светш мисли шшј живи у миру, и шш је равношешжа највише шшто човек може шосшшшшш (Андрић 2011: 291).

У писму од 6. октобра 1913. године, писаног у Загребу, слика Загреба у визији тада декларисаног хрватског песника Андрића, јесте је још тамнија. Меланхолија се згушњава и истаче из библијских псалама које цитира. *Не моју да пишеш*, саопштава мисли и осећања истоветна онима у најбољим рефлексивним стиховима песама у прози

о йламеним звонима савјесшш, йо сву драју ноћ, ни о киши кајања о моје йрозоре. Мене унушарњеї не моју сада казашш, јер сам у свом црном добу (Андрић 2011: 71).

У н у т а р њ и А н д р и ћ управо је онај уметник који обликује властите ликове у прози и тражи их у критичким опсервацијама о критичким темама и/или се јасно оглашава у писмима:

Ради националистш морам дићи руке од национализма; не знам хоће ли национализам моћи шшј губишшак йреживјешш. Заїреб изшлега као йошшшшшш акварел (подвукла А. М.) људи су досадни као менза или као йошодне. Бої ме кажњава маїлом; и овде је маїла сазнање: мој ће животи до двадесетш йешш године бишш у маїли (Андрић 2011: 70).

У писму Миховилу Томандлу из Кракова зато саопштава осећање или суд који време није потврдило: „*Ни за 1000 година неће бити Зиб у Европи. [...] Желим да у Хрватску једном дође слобода и дух* (Андрић 2011: 136), док Крклену пише да буде срећан што је су свом мирном селу и *далеко од овој одвратној прага* (Андрић 2011: 178).

Да би се схватила рељефна слика Андрићевих осећања и пројекција градова у којима је службовао или их посећивао, нужно је размотрити и њихове појединачне или бројне описе у писмима. Љубитељи писама и епистоларне прозе наћи ће у њима „оно задовољство које пружа читање које подстиче на размишљање и развија интересовање“ (Ковачевић 1960: XXII). Андрићева писма су драгоцене као први или коначан утисак о људима, градовима, трагичној судбини уметника или критичке свести писца критичара. Наспрам Загреба, Дубровник је *лепи и чудни град* (Андрић 2011: 208). О Сплиту има такође позитиван суд у време док се, каже, *борим да не подивљам као што сам почео, против бучне самоће* и са здрављем које му квари рачуне и многу радост, што илуструје категорички суд:

Невероватно је колики је културни и уметнички интерес извесних слојева у Сплиту. У томе је антички Загреб (Андрић 2011: 212).

Аналитичару духа времена, дакле, показује преглед оцена и мисли и утисака и слика из Загреба, није тешко да у Андрићевој *растрзаност* и рђавим искуствима препозна Ујевићев пут божјег сина *од немила до недрага* као и климу и дух времена пројектованих у поезији Ех РОНТА (1918) и НЕМИРА (1920). Налаз је још један доказ о вези биографије писаца, исказане у писмима, и биографије дела, преликане у уметности.

Загреб и Загрепчани нису дати у светлим бојама ни у писму Зденки Марковић: *Црквеница је јуна јосица, већином несносна јама, и кад би ми штица мојло кварили моју добру вољу кварили би ми ових неколико стиошина Загрејчана* (подвукла А. М.) својим: *Милостива, Gehen Sie heute baden* (Андрић 2011: 203). То је израз бића које мисли о себи да су му преци Цигани а не поморци, али као представник потомства или „неки високи апелациони суд“ осећа пороке и поданички дух народа о чему је писао Маколи поводом Макијавелија:

Свако доба и сваки народ имају извесне карактеристичне пороке који преовладавају готово универзално, а које једва да се ико устеже да призна, које чак и строги моралисти благо осуђују (Маколи 1960: 337).

Битан слој писама упућених Војмиру Дурбешкићу, из времена *груовања и пријатељства у младости* којег се *добро и пријатно* (Андрић 2011:

77) сећа, такође представља Андрићева слика Загреба и Хрватске.⁹ Она открива мисао и осећања разочараног младог човека који мисли глобално:

Мој животић улази у своје трајично. Још једини излаз води даље на зајад и дубље у страдање, брех и болест, а пушта наштај, на исток, „кући“ нема и никад више (Андрић 2011: 32).

За разматрање статуса дела у светлу тема и проблема Истока и Запада и њихове историје и културе у романима и приповеткама у писмима битни су термини индикатори **исток** и **зајад**: *даље на зајад и на исток [...]* *никад више*. Као прилог биографији писца и биографији дела они се суштински разумеју у контексту пишчевог становиште поводом посете Р. Тагоре Београду о којој му Милица Бабић пише два пута током 1926. године а он из Марсеља одговара:

Ви знате, чини ми се, да сам ја велики противник њ. Тагоре-а. Ценим ња, наравно, али не верујем да светло долази са Истока. То је оштричка варка. И после, осећам да све ње мудрости из Азије, не поричући ни најмање њихову айсолућну вредност, за нас који смо кршћени – ња ма и не били хришћани – не вреди ништа, или мало (подвукла А. М.) – Андрић 2011: 456.

Писмо је, дакле, драгоцено јер недвосмислено одређује Андрићев однос према култури Истока и осветљава и демистификује место и унутрашње значење у структури његове уметности.¹⁰

Из свега следи закључак критичара да Андрић Загреб напушта јер тамо није „могао ухватити корена и остати“ (Вучковић 1994: 261), а Београд га привлачи као „свака престоница“ (Вучковић 1994: 262). Ту тежњу илуструје једно од двадесет седам писама Тугомиру Алауповићу (1870–1958), доктору права, педагогу и носиоцу слободарских идеја које је бранио и Андрић, човеку који ће писцу отворити свет фратарара и омогућити му дипломатску каријеру и професору, човеку који је у сарајевској гиманзији разумео *оно болешљиво и неуро дејте* и помогао његов списатељски рад као права писма мецени и/или заштитнику. Настала између 1913 и 1939. године, она носе печат пријатељског односа у знаку *увјерења о благодарности* (Андрић 2011: 323) пријатељу којем не би да смета у *јослу и кијамету* (Андрић 2011: 326) и мудрости. У њима има рефлексива и пасажа достојних уметничке мудронос-

⁹ О Хрватској Андрић често пише и Евгенији Гојмерац, именујући је као *грају* и *несрећну Госпођу* (Андрић 2011: 99).

¹⁰ Андрићево писмо наводи Јован Пејчић у књизи Птица са два гнезда (Рабиндрант Тагор у Београду) – Пејчић 2023: 142–143.

Показујући вредност Андрићевог писма, Пејчић цитира Р. Вучковића: „Ово што је Андрић написао Вери Стојић о Тагори 1926. много је значајније од онога што је мени рекао 1963. године. Значајније утолико што се не односи само на писца Тагору него се уопштава и преноси на цео Исток, на источну духовност којој наш писац ставља као супротност хришћанство.“ (према Пејчић: 2023: 143).

не прозе и исповести поводом здравља и бриге за будућност, као у исказу из Загреб из 1919. године када ће коначно напустити Загреб:

Сад сам слаб и уморан физички, а помало и душевно. Главно ми је да одавде (повукао И. А.) одем што прије, а послије што Бој да (Андрић 2011: 326).

Слика Београда и других југословенских градова

Наспрам Андрићеве слике Загреб из писама стоји слика Београда који је у о к у п о с м а т р а ч а био *блистљава варош* од кад га је први пут видео пре Првог светског рата а потом и *сћара варош*, када му се вратио после Другог светског рата, у којој је живео дух *интeнcиvнe националне идеје* (Ђукић Перишић 2022: 8): *Београд је варош ојорој поднебља и давнашњих урбанистичких контирасија и урнебеса, али варош високој неба и најлејших видика и средишће интeнcиvнe националне идеје* (Ђукић Перишић 2022: 7).

О Београду (у којем је написао капитална дела и провео најдужи део живота) Андрић пише много пута, па нас слике, утисци и пројекције од пре једног века подсећају на садашњи Београд. Интересантна је чињеница да своје ново животно станиште опет пореди са опорим доживљајем Загреб. У њему је

живој веома бучан и клима оштра, а скупоћа неописива. Али може да се живи (Андрић 2011: 218).

Или:

Овде је живој прилично занимљив, али веома скуп и незгодан. [...] Клима је оштрија али и пријатнија него у Загребу (Андрић 2011: 219).

Или још у истом духу и тону:

Скупоћа расте из дана у дан. Треба, одиста, храбрости да се овде живи. Можда ме зато и весели (Андрић 2011: 220).

Па даље:

Скупоћа је невероватна. [...] Београдски зрак је јун озона и електрицитет, тако да сам млађи и живљи него у Загребу (Андрић 2011: 221).¹¹

Размотримо и разноврсне и сложене рефлексije, исказе усхићења, немира или љубави према Београду као будућем животном станишту. *Имају савршену ојеру. Тешка срца сам оставио Београд* (Андрић 2011: 292). Алауповићу ће, чекајући вести о послу, написати из Загреб: *Живој је овде немоћу. Ја немам живе душе, и ја морам у Београд, ја како је да је. Надам се да*

¹¹ За дубље разумевање Андрићевог доживљаја и слике Београда значајна је студија Жанете Ђукић Перишић, једног од најбољих познавалаца дела нашег писца која је стварана наднета над изворном грађом, НЕБО НАД БЕОГРАДОМ (АНДРИЋ И ПРЕСТОНИЦА) – 2022. Архитектура њене студије настала реконструкцијом биографије која се делимично пресликава у писмима тако да поприма обресе историје и романсиране биографије и књижевне критике и књижевне историје.

именовању нема зајрека (Андрић 2011: 335), јер му *после трагачке тишине и чамошине ова бука и журњава делује и добро и рђаво* (Андрић 2011: 299). Живот у Београду је *вјечитиа тирка и хишња; све оно шито се у друћим мјестима обави лако и крајко овде је, још увјек, шишко и замршено*“ (Андрић 2011: 302). Све ће, сликовито, у духу и по стилу великог писца, саопштити одредницом једва *човјек ситине да се прекрсти* (Андрић 2011: 302): Дани пролазе у некој *хишњи и хуци која човјека пошито айсорбује* (Андрић 2011: 305).

Но, из писама се види Београд у поређењу са другим градовима. Андрић упоређује, како често чини, живот у Београду и Риму: *Ове је скупоћа тргна, а Београд је обећана земља према Риму*, писаће Светиславу Цвијановићу (1877–1961), књижару и издавачу који је објавио Пут Алије Ђерзелеза (1920), зналцу више светских језика, једној од личности европског формата која је културом и духом била далеко испред средине у којој је радио и штампао око 250 дела из области књижевности, уметности, историје, филозофије и права, показујући да има непоновљиви културни укус. У једном од педесетак писама или дописница угледном издавачу и човеку који му је слао многе књиге и обављао многе административне послове, Андрић пише, показујући како у писмима пројектује дух културе, преглед вредности и поглед на књижевност, и како у људима види вредност града:

У ошитој некултурној несавесности Ви ћете остати још једини књижар који држи до литературе и свој имена и уледа. Остало је све то и неук ћифта који не помишља да историја књижевности бележи све и да је неумољива (Андрић 2011: 371).

У писму из 1922. године истиче како би *најволио да се врати у Србију* (Андрић 2011: 390), чиме наговештава своје опредељење да му Београд постане ново животно станиште и дефинише свој однос према Србима и свом о опредељењу за српску књижевност и нацију, што ће се остварити две деценије касније. Наум ће у исто време дефинисати у писму Зденки Марковић и тако казати све што мисли о југословенској престоници: *Озбиљно мислим да се вратим у земљу и настаним у Београд или Силићу и ако још не знам и не видим како* (Андрић 2011: 277).

Писма, дакле, могу послужити као полазна основа испитивачима Андрићевог дела јер показују да је Београд за њега од првог дана постао и з а з о в и да га је прихватио и пригрлио и те ће зато моћи да слика чак и небо над Београдом у Госповици (1945) као студију града и пејзаж своје душе:

Небо је над Београдом проширано и високо, променљиво а увек лепо; и за зимских ведрина са њиховом студеном раскоши; и за летњих олуја кад се цело претвори у један једини тумурни облак, тоњен лудим ветром, носи кишу помешану са прашином панонске равнице; и у пролеће кад изгледа да цвасте и оно, ујоредо са земљом; и у јесен кад ошјежа од јесењих звезда у ројевима. Увек лепо и бојито, као накнада овој чудној вароши за све оно чега у њој нема и ушеха због свега оног што не би требало да буде. Али највећи раскош штога неба над Београдом, то су сунчеви заласци. У јесен и у лето они су проширани и јарки као јуситинске визије, а

зими пригушени тамним облацима и рујним мајлама. А у свако доба тогине врло су честии дани кад се ојан шјоја сунца које залази у равници, међу рекама под Београдом, одбије чак горе у кујоли неба, и шју се преломи и просје као црвен сјај по расушој вароши. Тада сумрачно руменило обоји за шренушак и најзачаче-није ујлове Београда и одблесне у прозорима и оних кућа које иначе слабо обасјава (Андрић 1981: 9).

И у последњем писму З. Марковић, пред одлазак у Рим, 1920. године, Андрић пружа драгу слику Београда: *Пишући вам последњи њућ из Београда која волим* (подвукла А. М.) *благодарим на добротии и пријатељству* (Андрић 2011: 226).

За конституисање пуне слике и вредности Андрићевих писама вредно је означити дух и смисао слика о још неколико југословенских градова и предела. Иако су све оне слике најчешће фрагментарне и мање сложене од слике Београда, њима се продубљује садржај Андрићеве кореспонденције. Дух Сарајева, града који је формирао пишчев карактер у мери у којој се то остварује у детињству и ђачком добу, присутан је у многим делима. Илустративна је антологијска приповетка под насловом Писмо из 1920 (1946). У писмима као кореспонденцији тај дух живи у слици и опису упућеном Вери Стојић:

Драга Веро, пишем вам из предела вечној леда; већ четири дана без пресјанка пада снег. Али се прејем боље него у Београду (Андрић 2011: 486).

О меланхолији што се запатила у Вишеграду већ је било речи. Овде поново потенцирамо информацију о болести младог писца у исповести: *Ја сам болестан, дошакао ме се живој по стојој њућ; беда и срамота неиспуњених дужности и бесмислена живојта је шју* (Андрић 2011: 63).¹²

Од исте важности су и исповести у другим писмима, као што су: *Саг за сад марљиво кашљем* (Андрић 2011: 405) и *масшило ми се смрзло од „боре“ и зलोље* (Андрић 2011: 405). Када се разболи Андрић у болести види принцип зла и казује: *Сага идем поново да криим здравље* (Андрић 2011: 481) или да чувам собу. О трајању и пролазности у Херцег Новом такође мисли у сликама и Вери Стојић пише: *Седим крај њећи и ледам море – бура је, али не може ни она вечно трајати* (Андрић 2011: 536). Поздраве јој шаље *са шјојлој али свежје Бледа* (Андрић 2011: 540). У свим овим случајевима градови и предели доживљавају се из призме човека нарушеног здравља.

У истој равни као и слике европских градова налазе се и описи са Охрида и Хвара. И док за Хвар каже да је *обасјано ошрво* (Андрић 2011: 505), Вери Стојић о Охриду пише исцрпно, показујуће да непрестано ствара и прожимајући социолошко и емоционално:

¹² У писму од 7. 01. 1914. још је јаснији. *Ја сам по све болестан: анјина, њлућа и шјомак. Све се њокварило. Крв више не бацам* (Андрић 2011: 73).

Све је овде добро. Људи пристојни, ваздух одличан, храна једноставна али здрава, време прилично, кућање савршено, одмор пошун. Времена имам најрешик за одмарање и рад, и кад се враћим надам се да ћемо имаати шћа и куцаати и прекуцавати (Андрић 2011: 491).

Једном речи казано, следећи творачко начело Ц. Х. Милера да „свако књижевно дело отвара јединствен свет, недостижан ни на који други начин до читањем дела“ (Miler 2017: 111), можемо закључити да је и читање Андрићевих писама, како смо покушали означити, значајно за разумевање и дела и његове личности. Наши изводи из писама о Београду су нису потпуни, али довољни да покажу колико је он волео овај град.

Слика Рима и других европских градова

Анализа Андрићеве епистоларне прозе, у којој се изражавају путописац и уметник, свакако не би била потпуна без пресека слика осталих европских градова, предела, грађевина, културних институција и пејзажа или промишљања духа европских и светских народа са којима се сретао. Андрићево уметничко око посматрача и мислеће биче човека који је много путовао и у прошлости и старим грађевинама тражио зрнице истине о човековој историји импресионираће Напуљ (који је посетио 1921. године) као чудесан град:

о ком се је толико баналности најисало и рекло и који је, поред свећа тоа, у истину лијеј, неписиво и неизрециво лијеј. То бојство облика и боја и таква снага расе каквој у Риму нема ни траја. Видео сам Помпеје и Везув и најлепше бронзе на свијету у Мусео Национале. Враћих сам се трозначав и уморан али срећан. И сад ми Рим изгледа као какав Лино, још мржи и одвраћнији (Андрић 2011: 262).¹³

Као Загреб према Београду, Рим према Напуљу у писмима уметника пролази веома лоше. О Напуљу ће писати и као о крају који је

љепши од свећа што се о њему говори. [...] Вечерас се враћам у Напуљ а сућа на вече у Рим који ми је одавде изгледа као шамница“ (Андрић 2011: 423).

Следећи потребу уметника да стално упоређује вредности и доживљаје, Андрић се на Рим враћа и када стигне у Букурешт у којем бележи:

*Тражио сам да ме премјесте из Рима, па ма куда. [...] ма како да је овде рђаво, увек је боље нећо у Риму који ме је шровао и сламао. [...] Иначе ово је један здрав и ведар град, шек живоћ је луд и **неукусно развраћан** (шодвукла А. М.). Све су то наравно прве импресије (Андрић 2011: 275).*

¹³ Вечни град ће напустити са осећањем: *Без жалости остављам Рим и без весља идем на ново мјесто* (Андрић 2011: 272).

Уметничка је слика Букурешта као града у којем *живој је луд и неукусно развратан* и као таква она носи све одлике Андрићевог уметничког стила а критичару изнова показује колико су писма била нека врста „помоћног алата“ и битна за разумевање унутрашње суштине Андрићеве уметности и творачке личности.

Занимљиво је да Андрић ни о Грацу, у којем је студирао, докторирао и службовао, притешњен сталним сеобама и осећањем странца у туђини, 1923. године не пише афирмативно. Психолошка слика је хладна и мрачна:

Град сам њо себи је лијеј али жалосџан. По кајкад ми се учини да сам њо друји љуш инџерниран (подвукла А. М.) – Андрић 2011: 288.

И када су у питању шири погледи на светске друштвене и културне токове, приказујући се често као познавалац пољске књижевности и историје, њихову наклоност уз аустријску политику Андрић у писму, у две реченице, предочава Марковићкој сложену идеју из које се јасно види како је све друштвене и историјске односе или културе пројектовао у романима и приповеткама као светове између Истока и Запада или кроз призму различитих вера:

Та сад бар нема Русије. Католицизам је ѡроклейство за државе и народе (Андрић 2011: 219).

За дубински снимак генологије идеја, уметничких и других вредности Андрићевих писама важно је разумети и слике осталих земаља, предела и градова и културни духа људи. Индикативан је први снимак из Румуније и поређење Румуна и Пољака, јер показује како његово око посматрача увек ствари критички и искуствено посматра са свих страна, односно онако како свет описује у уметничкој форми или како поступа као писац критичар:

Уошџте Румуњи ѡдсеђају мноџо на Пољаке са својим смислом за форму и сјај. Исто су џако и ѡстољубиви и, ваљда, исто џако рђави економи. Свакако, ово је најбоџаџија и најраскошнија земља џџо сам је досад видео (Андрић 2011: 277).

У другом писму из 1913. године, из Вишеграда, Андрић пише:

Ја се скаменим кад ѡмислим да бих моџао оџаџи у Вишеграду. Али Боџ је добар (Андрић 2011: 59).

И та мисао, казана уметничким језиком и исповедним стилем (*ја се скаменим кад ѡмислим*), битна је критичарима и читаоцима јер би могла бити *корекција* они критичких судова, који, на пример, без конца и краја, величају евокативни свет детињства као централну идеју и/или средиште креације моста и јунака у роману На Дрини џуприја (1945). Није, дакле, показује писмо, дечак и гимназијалац био одушевљен животом у Вишеграду или Сарајеву. А кад не добије стипендију, у младалачком разочарењу, спреман да отвори *Музеј срџ.-хрв. свињарија*, простирући пред читаоца кључна места из живота, записује:

Зар мени моја земља збиља не може даћи тридесет форинти да пишем своја два-три стиха и видим свијетла? Или сам збиља безвредан? Не знам. Тек видим: долазе моји најтори дани. Раскинуо сам, све свеједно чијом кривњом, са својим пријатељима, пријатељицама, партијама, крутовима и нацијама. Рођен у Травнику, надлежан у Сарајеву, одрастао у Вишеграду. Не осјећам привржености, јер ме не вежу лијети сиомени (да моју сјалио бих све прошло као неки дан корсјоденцу) а не стичем љубави, јер немам скупоцених врлина, које друштво воли (Андрић 2011: 60).

За нашу анализу од значаја је и пример из другог писма. Док шета своју меланхолију по Вишеграду, – ону која ће му, јасно откривају писма, испуњавати поезију не само из тамничких повода и разлога, и док га изједају тиншина, рђа и маховина, – очајан и болестан, исповеда се: *Ја сам болестан, дошакао ме се живој по сивој пути; беда и срамота неиспуњених дужности и бесмислена живоћа је ту* (Андрић 2011: 63).

Дакле, ова писма увод су у темперамент и карактер Андрићев, у дух који се колебао под ветровима друштвено-историјских околности и притисцима болештина. Све то је исповедно исказано у поезији као, на пример, у стиховима Ех РОНТА:

Је ли вам се икад догодило да, бачени из колосијека, речете свагдашњици: збогом и да се винете, ношени стираним вихором, зайрегашени као онај коме се што измиче?

Је ли вам се догодило да вам узму све — а шта се човјеку не може узети? — и да вам на душу положи тешку одурну руку и да вам узму радост и ведрину слободна духа; и сама срчаност, која остаје као посљедњи очајни дар судбине, да вам узму и да учине од вас нијемо презаво риче? (Андрић 2019: 5).

Иначе, већ прва слика Рима о којој смо говорили, заштићеног светим карактером папа, надилази сваку епистоларну прозу или путописну форму и прелива се у уметнички израз епског наратора окренутог трајним естетичким промишљањима света, каква су она о мостовима или траговима порука у критичко-уметничком тексту Ликови:

Рим вас поштејено све више и више зајанује. И вреди видјети ово чудо од људској найора да се да облик својој фантазији и да се у камену сачува смјела мисао, у камену који ипак дуље живи од човјека (Андрић 2011: 227).¹⁴

Следећа мисао је, међутим, израз првог утиска путописца и шетача.

Мене је ипак највише одушевио један парк. Пинцио, велик и већ сав зелен, њун мирисних стаза и великих рондоа са дјецом (Андрић 2011: 227)

у којем се огледа око посматрача. У свему и увек Андрић види оно дубље и загонетно, па тако види и Рим као многа љејота на којима лежи ужас

¹⁴ Убрзо потом у другом писму пише: *Да ми није ових мрамора (не зна се јесу ли божанственији људи, жене или бојови!) ја бих био очајно сам (Андрић 2011: 235).*

сволећа (Андрић 2011: 229). Изоштрено критичко сазнање продубљује у следећем писму:

Колико сам љепоше видио у ово крајко време, не да се казати. Антички мрамори обоћају човека за сав животи; ошварају нам очи што су и они. Тежак и одвратиан данашњи животи није ми ипак могао да поквари радоси што су ми је они ошављали, па чак ни ова слабоси што ме везује за собу и доноси разумљиву дейресију (Андрић 2011: 231).

Из Рима ће грајом и поштованом пријатељу Алауповићу као човек који се зажелио Босне написати иначе добро учим и радим и уијам љепошу сволећа која лежи овде у сваком камену (Андрић 2011: 337) и тако потврдити однос према неимарству, култури и цивилизацијама древних времена и народа уметнички обликован у романима и приповеткама. Више критички и естетички но епистоларни исказ битан је не само као слика вечног града већ и као позорница са које се види како писац постаје мислилац који ће своју мудрост преточити у наративну прозу. Исказ стоји као размишљање каквог епског јунака из приповетке или романа или истог оног писца критичара каквог смо нашли у есеју Ликови:

И поред несћална здравља и финансијских брија сћијао сам да за ово неколико мјесеци завирим у шајне Рима и њеове величине. И најбољи историчари, филолози и археолози не моју нешто само наслућити величину антике и очајни најор ренесансе (подвукао И. А.), јер се сви закључци стварају само по фрајментима (оштрилике као кад би неко по изломљеном косћуру хћио реконструисати љепошу сво човека док је био жив). Само једно знам: да ме из свакој комадића камена лгедат шаква љепоша и шакав мир и снаја, да сам често срећан и поносан што је у људској свијести мојло бити шoliko љепоше и што су руке човекове имале снају да јој дају облик. – Колико ћуша сам желио да са Вама и нашој ћђици Беби која шако воли и познаје класични свијет, покажем најљејша месћа и да са Вама који сће ми најближи и најдражи подијелим ућиске и радоси (Андрић 2011: 338).

Мудроносну прозу као природни наставак афирмише и медитација о Риму из вишеградског писма. Централне су две Андрићеве идеје из писма: (1) *да је смисао људској дјела на земљи: закон, мјера, рад, ред и одрицање* и да (2) *све велико и лијепо што је створено, створено је у крви или зноју, и у шућњи*. Реч је о идејама које ће бити уграђене у његову уметничку слику света.

Већ сам Вам писао да нам је у Риму лијепо. Искрва сам шешко подносио климу али изгледа да сам се већ привикао. А о шом како Рим обоћајује душу не моју да вам пишем јер ми се о шом и Гешеова реченица чини сувишна. То бива на један пошово мистичан начин. Након муке и штруда и првих несналажења најједном, ненадно, почне у човеку да се рађа дубљи смисао свих ших вјековних наслаја од религија, идеја, држава и инстипуција. Сва ша, између се шoliko ошречна, људска настјојања уче једно ше исто (подвукао И. А.), да је смисао људској дјела на земљи: закон, мјера, рад, ред и одрицање. И све велико и лијепо што је створено, створено је у крви или зноју, и у шућњи. – Ни са ким не бих волио још једном

Њрећи сав Рим као с Вама. (И данас се сјећам, како сће нам као ђацима шума-чили Шексѿирова Јулија Цезара) – Андрић 2011: 340.¹⁵

У писму су дакле означене неке будуће централне идеје Андрићеве уметности и мудрости, као што су: идеја о ћутању, идеја о лепоти као сјају у крви, о чему пише у РАЗГОВОРУ СА ГОЈОМ (1935), снага евокације света детињства у којем се налазе радости игре и стварања и лепота сазнања и друге, о чему пише у приповеци ДЕЦА (1935) или деловима романа НА ДРИНИ ЂУПРИЈА (1945) и причама о Ђоркану. Алауповић је, показују писма, омогућио Андрићу да оствари животну тежњу да види свет и да из своје визије створи нови свет. И он је, по нашем суду, најзначајнија личност у животу великог писца. На то упућује аутореклексѿја *да ја овај боравак у иносѿрансѿву смаѿрам добом сѿудѿијом и никако не бѿх ѿрисѿао да осѿанем ѿосве изван земље* (Андрић 2011: 340), односно да није желео да напусти књижевност.¹⁶

У светлу ове прозе сада је лакше разумети писмо из вишеградске самоће и бол и питању: зар мени песнику моја земља није могла обезбедити стипендију да видим света? Али и услове под којим ће настати његова епска слика света овенчана Нобеловом наградом за књижевност. Писмо надахнуто лепотама Рима и тајнама уметничког стварања и трајања окончаће исповедно. *Сад читам безбројне исѿорије и мемоаре и учим мноѿо као добар ђак* (Андрић 2011: 232). Исту мисао ће поновити и подвући:

Осећам већ одавно како насѿуѿају нове Lehrjahre¹⁷, које су увод у груѿу фазу живоѿа, и у којима се крије моја нова ријеч за коју се још не зна је ли клеѿва или блаѿослов. Сиромак младић! (То би рекли наши филисѿтри који воле „свршене“, „ѿошове“ људе, а ја се, међуѿим, осећам добро, и оран сам као реѿруѿи (Андрић 2011: 241).

И те године ће доћи (дипломатским сеобама у којима је спремао грађу за велике романе) у нову фазу живота и стварања. Припрема и нова фаза претворила се у перманентно андрагошко образовање: *Вјешѿо нешѿо учим и чини ми се да све мање знам* (Андрић 2011: 245). Или:

¹⁵ Цвијановићу ће, *усред мноѿо самоће и мноѿо бриѿа*, поновити исто осећање да су античке грађевине и данас чудо од вјешѿине и љеѿѿије и да се на примеру обореног Грала ѿоказује како се и ѿоражен и на смрѿи још увек може биѿи велик (Андрић 2011: 420).

¹⁶ У другом писму појашњава то осећање и став: *Ваља биѿи ѿраведан, боравак у иносѿрансѿву ми је корисѿио у мноѿоме, али осећам да не смије ѿредуѿо ѿрајати ако нећу да изѿубим везу са земљом и духовно усахнем. Осим свеѿа ѿѿѿа, и моја мама која је сама а веома слаба један је од најјачих разлѿѿа да се враѿим* (Андрић 2011: 343), пише Алауповићу из Букурешта.

¹⁷ Lehrjahre, немачки: 'године учења'.

Ойеї сам се дао на музеје и талерије (Андрић 2011: 253). Или још: *У последње време сам се ойеї дао на талерије и музеје, и видео сам доста љејоїше. Иїак, овде је све шужно, їрашно и болесно од мноїих сїољећа* (Андрић 2011: 254).

Андрић, дакле, у писмима тврди да нема чим да се похвали из свог *маларичної їайинскої їнијезда* (Андрић 2011: 256). Вечни град ће му касније постати несносан, као да живи у *некој оловној самоћи да му је у истїину шешко їисаїи о овом ї. зв. живоїу* (Андрић 2011: 257) – самоћи у којој се *їуаучи-нио у соби и међу књиїама* (Андрић 2011: 258).

На таласу душевних одушевљења и узбуђења настаје слика о Авињону: *Ја љеїшеї краја нисам никад видео* (Андрић 2011: 309). Исписује је писац и мислилац у часу док понавља и подсећа на осећања и расположења у *која човјека уљуља шїуђи свијетї и гуїа самоћа* (Андрић 2011: 310).

Именујући често многе градове одредницом *варош*, о Женеви пише са амбивалентним осећањем и сазнањем: *Ова Женева је мрїва и досадна варош, али їосао је у њој инїензиван и занимљив* (Андрић 2011: 311). Упоређује градове као лица људи, што је поступак иманентан свим писмима, и све пре-ламајући кроз властито искуство, о првом сусрету са Берлином, именујући тренутак у којем настаје, бележи импресију: *Тек сам сїїїао у ову лијеїу варош која својом северњачком свежином їодсећа на давнашњи Ускрс, кад сам їрви їуї видео Краков* (Андрић 2011: 315).

О сликама, импресијама и искуству из Беча, које допуњује писмо Алауповићу, крцато информацијама значајним за разумевање биографије дела и биографије писца и значај дипломатске службе у обликовању будућег великог уметника, записаће:

Моје живљење у шом їраду било је добро и корисно: библиотеке, семинари, їредавања, обиље књиїа, времена и средсїава, али моје здравље веома слабо, нисам ни заїажао док није било їоїово касно: лијечник је ушїановио јак каїар и озбиљно ми савешїовао да ошїавим Беч (Андрић 2011: 324).

И Марсеј, о којем је Вери Стојић писао да место *лијеїо је и чистїо, шїїо је овде реїко, али бесїраїа скуїо* (Андрић 2011: 455), Андрић је доживео као варош, али је он само повод да се из конкретног мисао пресели у опште и рефлексију достојну уметничке анализе:

Варош у коју ми је суђено да живим велика је и занимљива али хладна, рачун-цијска и їросїачка. Има море, а шїо мноїо значи. Јер море је највеће шїїо човјек може да види и осјеїи; оно, као смрїи и заборав, све лијечи и све докончава; оно је једино у сїању да „исїрави криву Дрину“ која се зове наш живої. Можда би шїо истїо моїло да нам буде и звездано небо, али оно је високо, и да би се у њему моїло чїїаїи їреба биїи учеван и имаїи велики дурбин (Андрић 2011: 351).

Ако аналитички размотримо ову мисао, у Андрићевој стваралачкој личности и духу видимо паралелно стваралачку машту (море и звездано небо) али и мудрост или науку као критику и истраживање оличену у термину

индикатору *гурбин*. Свака је Андрићева мисао, сама за себе, таква и сваки лик или стих вишеслојан и вишезначан као покушај исказа неизрецивог.

Као и Авињон, и Прованса очарава путописца и постаје повод за упоређење са местом боравка или животом државног службеника:

То су најлепши крајеви које сам у живоју видео. Њихов чар се не може насликати ни описати. Саг сам ојеш у Масељу где живој не јужа много и где се живи једнолично: између куће, канцеларије и каване (Андрић 2011: 486).

Импресивни су и утисци о Луксору. *Изгледа ми, пише Милица Бабић, да сам на крај свети. Иначе, овде је дивно. Занимљиво је све и ипак ипростирано да се ни обићи не може* (Андрић 2011: 594).

У Паризу, само једном од великих европских градова у којем је боравио недељу дана, Андрић посећује Националну библиотеку и Архив министарства спољњих послова, истражује грађу за Травничку хронику (1945) и налази и три свеске Пјера Давида, француског конзула у Травнику с почетка 19. века. О њему пише:

Већ ипрећи дан сам у Паризу и осташу још 4-5-6. Врло мало за Париз а још мање за мене“ (Андрић 2011: 458).

После ћу опет бити у својој марсељској Паланци (Андрић 2011: 458). Контрастне слике и мисли откривају трагички дух Андрићев и велику припрему за прозна дела која је најавио.

Из лепезе слика писмописца, с разлогом, региструјемо и ону о Пекингу, с далеког истока. И на први поглед и утисак Андрић саопштава дубински снимак града и атмосфере у њему. *Оно што сам видео, пише Ненаду и Милица Јовановић из Пекинга, 1956. године,*

учинило је на мене велик утисак. Све је ново и велико, а човек се ипак осећа као код куће (Андрић 2011: 550).

Из Марсеља, где све слободно време проводи у читању, износи још једну идеју која је на трагу истине да је упознао свет, да га је тај свет променио и спремио за велики поход у уметности какав је најављивао из Вишеграда одлуком да ће надрасти друге: *Саг кад ми дође ред да се враћим у Београд [...] биће ми много лакше враћити се, јер познајем боље и свијет* (Андрић 2011: 466).

Из пресека и одабраних Андрићевих писама о Загребу, Београду, Риму и другим градова јасно је да су она значајна за разумевање личности и дела нашег писца. Навели смо више примера и доказа који упућују на генологију идеја и квалитет пишевог стила. У закључку као главни аргумент апострофирамо идеју да није он случајно писао о Хајнеовим писмима и у њима као писац или критичар тражио шифру уметника.

Извори

- Андрић 1981: Андрић, Иво. ГОСПОВИЦА. *Сабрана дела*. Књ. 3. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопље – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна заложба Словеније – Мисла – Побједа.
- Andrić 1984: Andrić, Ivo. LETTERS. Preveo i pogovor napisao Želimir V. Juričić. Toronto: Sarbian Huritage Academy.
- Андрић 1994: Андрић, Иво. ПИСАЦ ГОВОРИ СВОЈИМ ДЕЛОМ. Приредио и поговор написао Радован Вучковић. Београд: Београдски издавачко-графички завод – Српска књижевна задруга.
- Андрић 2011: Андрић, Иво. ПИСМА. Београд – Подгорица: Штампарија Макарије – Нова књига.
- Андрић 2011*: Андрић, Иво. ДИСЕРТАЦИЈА, ЕСЕЈИ И КРИТИКЕ I. Београд: Штампарија Макарије – Подгорица: Нова књига.
- Andrić 2019: Andrić, Ivo. EX PONTO. Istočno Novo Sarajevo: ЈР „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“.

Литература

- Вучковић 1994: Вучковић, Радован. Разговор против воље. In: Радован Вучковић. (Приредио и поговор написао). Иво Андрић. ПИСАЦ ГОВОРИ СВОЈИМ ДЕЛОМ. Београд: Београдски издавачко-графички завод – Српска књижевна задруга. С. 359–375.
- Ђукић Перишић 2022: Ђукић Перишић, Жанета. *Небо над Београдом (Андрић и њерсејоница)*. Београд: Вукотић медиа.
- Ђукић Перишић 2012: Ђукић Перишић, Жанета. *Писац и прича: Стваралачка библиографија писца*. Нови Сад: Академска књига.
- Ковачевић 1960: Ковачевић, Ivanka. Tomas Babington Makoli. In: Makoli, Tomas Babington. *Eseji*. Izbor. Borivoja Nedića. Beograd: Kultura.
- Makoli 1960: Makoli, Tomas Babington. *Eseji*. Izbor. Borivoja Nedića. Beograd: Kultura. [Macaulay, Thomas Babington. *Literary Essays*. New York: 1900]
- Miler 2017: Miler, Dž. Hillis. *O književnosti*. Prevela Nataša Marković. Beograd: Službeni glasnik. [Miller, Joseph Hillis. *On literature*. London – New York: 2002.]
- Мумовић 2024: Мумовић, Ана. *Свети Бранка Милорадовића (Констаитивна и њерформативна прича Змаја од Космаја)*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.

- Павићевић 2013: Павићевић, Александра. Зашто је Андрић кремиран? In: *Свеске Загужбине Иве Андрића*. Београд. Год. 32. бр. 30. С. 226–244.
- Палавестра 1992: Палавестра, Предраг. Андрићева писма Војиславу М. Јовановићу и Војиславу Гаћиновићу. In: *Свеске Загужбине Иве Андрића*. Београд. Год. 11. бр. 8. С. 161–170.
- Пејчић 2023: Пејчић, Јован. *Пишца са два њезда: Рабингранат Тајор у Београду*. Београд: Завод за проучавање културног развитка.
- Hamburger 1976: Hamburger, Käte. *Logika književnosti*. Preveo i predgovor napisao Slobodan Grubačić. Београд: Nolit. [Hamburger, Käte. *Die Logik der Dichtung*. Stuttgart 1957]
- Ћосић 2024: Ћосић, Добрица. *Књижа о Тију*. Београд: Лагуна.

Ана Мумовић (Београд)

**The Artistic Eye of the Observer and the Thinking Being
(Image of Yugoslav and European Cities in Andrić's Letters)**

In the problematic and thematic illumination of the image of Andrić's letters about Yugoslav and European cities, we found that his letters are essentially a form of communication that expresses thoughts, feelings and attitudes, describes events and landscapes or conducts philosophical and scientific discussions. At its base is a dialogic form, regardless of whether it is personal or business, formal or informal, it always requires an answer from the one to whom it is addressed.

The analysis showed that they become an auxiliary tool for understanding the private and creative personality of the artist and his work. They are particularly interesting as pictures of Belgrade, Zagreb, Višegrad, Sarajevo and the European cities where he studied, served or collected material for his novels. They often contain evidence of the quality of the style or the eye of the observing artist.

Ана Мумовић
Институт за српску културу
Приштина/Лепосавић
djordj_ana@yahoo.com

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek
Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek
Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9519973-4-6

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Андрић И.(082)
821.163.41.09-6 Андрић И.(082)
821.163.41-6

ANDRIĆEVO pismo = Andrićs Brief / Branko Tošović (ur./Hg.). - Graz : Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität ; Banjaluka : Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske ; Beograd : Svet knjige : Aletea, 2025 (Beograd : Excellent print). - 721 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Andrić-Initiative ; Bd. 18)

"Zbornik čine (a) referati pročitani na 16. međunarodnom naučnom simpozijumu 'Andrićeva pismo' održanom od 17. do 19. oktobra 2024. godine u Gracu u organizaciji Instituta za slavistiku 'Karl Franc' u Gracu i Komisije za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta, (b) radovi o pismima Iva Andrića objavljeni u prethodnim zbornicima Andrićevog projekta ... i (c) teze za pripremu 16. simpozijuma." --> Predgovor. - Deo teksta uporedo na srp. i nem. ili na srp. i rus. jeziku. - Tekst ćir. i lat. - Tiraž 200. - Str. 11-12: Predgovor = Vorwort / Branko Tošović. - Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezimeji na više jezika. - Sadrži i prepisku Ive Andrića.

ISBN 978-3-9519973-4-6 (ISKFU)
ISBN 978-86-7396-969-5 (SK)
ISBN 978-99976-27-83-4 (NUBRS)
ISBN 978-86-82644-27-9 (Aletea)

1. Тошовић, Бранко, 1949- [urednik] [autor dodatnog teksta]

а) Андрић, Иво (1892-1975) -- Зборници б) Андрић, Иво (1892-1975) -- Писма -- Зборници в) Андрић, Иво (1892-1975) -- Преписка

COBISS.SR-ID 175655945